

Lusérn bart neméar soin a zimbar lånt!

'Z loch von Mingòtto - Foto von Nachtvogl

I numeri lasciano ben poco all'immaginazione. Su di un campione di 10 bambini, dai 3 ai 12 anni residenti a Lusérn discendenti di famiglie originarie di Lusérn, solamente il 20-25% di essi riescono a discutere con i genitori in cimbro. Meno gravi i numeri che riguardano la comprensione della lingua, che tocca il picco vicino al 100%. È una questione di identità o di abitudine?

"Z iz hoatar. Lusérn iz neméar azpe dise djar. I hân geflattart vil über disan hümb'l boda, azpe a plabéz laila, geat abezodekha disan khulumman tökkö earde boda hatt hêrta gereted azpe biar! Epparümmaz hatt hêrta khött "biar soin biar!" Un est? Saibarz neméar? Odar eppaz iz gebèkslt in ünsar khopf? Balde pin gest djung i, da atz Lusérn 'z sachan vodar zung iz gest eppaz boda niamat hatt gelekk in disküssióng. "Ma hatt hêrta gereted asó!", hatta hêrta khött dar Sèpp Tabakká, "Z izta nèt mengl auzolega kürs zo lirna azpe biar!" Un est, anvête, dar Kulturinstitut, sidar a bala zait, lekk au hêrta kürs zo lirna in djungen ünsar zung. Ma umbrómm ditza? Umbrómm di eltarn, boda est hâm ungefèr 40-50 djar, soin nèt gest guat genùmma zo traga vür ünsarna zung pinn khindarn?

Ma höart hêrta mearar lusérnar un lusérnaren boda, balsa soin sèmm zo reda fra de se renza azpe biar, un balda

pasàrt a pua, rensen zuar atz belesch. Ja, epparümmaz magat o khön ke di bëlt iz gebèkslt un asó Lusérn. Ma ditza iz eppaz boda bart schedegen ünsarn khindarn un magat vortdjukhan tausankh djardar vo identitét un vo kultür.

Un gianante zo reda vo gëlt, a Lusérn âna zung hatt khumman futuro, ántzi! 'Z magat bidar gian untar Lavrou khemmante z'soina a fratióng. Umbrómm azta fin est habar gehatt eppaz vodar Provintz zoa zo giana vürsner, iz lai umbrómm bar ren no azpe biar senónda, dal bång, berapar sa khent z'soina a fratióng!

Khindar vo Lusérn! 'Z iz nèt genùmma vorstian ünsar zung, ma mocht o ren azpe biar! Dei, ke dar sait guat alle!

In eltarn un in djungen o, boda soin guat zo reda, billen khön: "Boaztar ke dar magatet soin di lestn zimbarn vo Lusérn, azzar geat vürsner asó?!" Redante hërta atz belesch?!"

I bòllat no höarn, azpe 'z iz hërta gest, ren azpe biar. Ma mocht alle stüachan zo reda pinn lusérnar. Lai asó di khindar mang vorstian ke sa lem in a zimbar lånt. Ke pò, njänka berate da zo schaffa in lusérnar zo reda in inglés!

I gea vürsner zo flattra über Lusérn, asó mage schaung à pezzar bazta bart vürkhemmen in ünsar lånt. Schauget bolàu erändre!

Dar Nachtvogl

Istituto Cimbro
Kulturinstitut Lusérn
Tel. 0464-78.96.45
info@kil.lusern.it
www.istitutocimbro.it

Lusérn, 'z lånt von baibarn

Gran parte della storia di Luserna è stata scritta dalle donne, protagoniste della quotidianità familiare, agricola ed economica dei primi del '900. Tornano ad essere loro a fondare, dopo un secolo, nuove prospettive di vita per il paese, inventando nuovi equilibri lavorativi, familiari e sociali.

"Atz Lusérn soinz hërta gest di baibar ázolega di pruach". Khödante asó, pensare boll ke a par alte mannen drenense um inn in grapp; ma di stòrdja vo Lusérn iz sichar khent gemacht von baibar o.

In djardar '900 di mannen soin gest vort: zo macha di maurar, di khnottnhakhar odar zo vorkhoava apparéppaz, azpe daz arm Tönle Bintarn. Di baibar soin gest da alùmma, odar pezzar khött alle pittnàndar zo ziaga vür 'z lånt, auzozüglia khindar un khélpla. Zum geltük atta bichtge arbat von zimbar baibarn izta khent khött un geschribet vil: bar mang gedenkhan in Christian Prezzi boda kontàrt gerècht balda di baibar soin gánt in balt, in pon vodar nacht, zoa auzolesa di brigálde, boda dena soin khent getrakk zo vüaz fin ka Tria un vorkhoافت in Erbeplatz. Un di arbat von hennepern, pensàrante ke a baibe iz gest guat auzolesan 8/10 kile in an tage, zoa zo vorkhoavase dar famósata firma "Zuegg" vo Poatzan.

Vodar famildja un von baibarn izta khent gesunk o da schümma kantzù "Lusérn" boda khütt: "di mannen machan häsar, gian vort von lånt, di baibar nà in bisan, in èkhar un in holtz."

Laise laise, odar furse kartza bahémme, di zaitn soin gebèkslt: balda di khüa, di èkhar un di sbemm soin neméar gest genùmma zo leba, arbat atz Lusérn izztarar nèt gest; di baibar hâm gemocht áhevan "zo giana zo arbata" un proprio peng ditza vil famildje soin gánt zo leba vort vo Lusérn... un 'z lånt in gestánt squâse ler.

Lai in di lestn djardar, di earstn von zboate djartausankh, di famildje hâm bidar ágiheft zo zornìra Lusérn, azpe soi lånt, azpe soi huamat.

Ditza sichar umbrómm est soinda pezzarne beng, bahémmgarne aute un sichar pezzarne zaitn vor di baibarn o; se hâm bidar, azpe soine mâmme un non, zornìrt z'stiana da, auzozüglia di khindar.

Peng ditza, in di lest djardar soinda gebortet mearane plètz arbat gemacht squâse lai vor di baibarn, azpe di firma "Lant", starch geböllt von Kamòu 'z djar 2008, von baibarn vor di baibar; dar CUP, un dar naïge khindargart boda haltert pittnàndar khulummane un gröaze khindar, intânto azta di mâmme soin zo arbata.

Vor allz ditza o, in di lestn djardar soinda bidar gebortet vil khindar atz Lusérn, un soin hërta mearar di famildje boda haltn gearn ünsar khulumma lånt.

Giada von Galén

Azta hef di hånt berda nia hatt gihatt an déjà vu

"Questo momento l'ho già vissuto" e, invece, per dirlo alla francese, era un "déjà vu". Una strana sensazione familiare che ci sorprende anche in luoghi mai visti e che è stata a lungo ritenuta un'anomalia nella nostra memoria o la traccia di sogni dimenticati. Recenti ricerche, invece, identificano il "déjà vu" come l'effetto determinato da un cervello performante e in salute nel corso di una "verifica" dello stato della nostra memoria.

"Ditza izmar sa vürkhent", "Ditza hännez sa gelebet", "Schauge i pinn sichar, da pinneda sa gest"... Biavl vert daz ünsar hîn machtaz gloam sachandar boda, an lest, soin nèt bar odar soin nèt gánt azpe bar gidenkhanse biar? 'Z magat vürkhemmen ke bar bokhennen a fremmegez mentsch odar ke bar soin in an platz bobar nia soin gest un, allz in an stroach, khintaz vür sovl biz berat "eppaz huamesch", bar gloam z'soina sa gest gerade in sèll platz zo túana daz sèll bobar soin nà zo túana, eppaz boda in frantzsé hoazt déjà vu un bill muanen "sa gesek". 'Z iz eppaz boda dar 70% von laüt vodar bëlt hatt no gihatt daz mindarste a bòtta in lem un boda hâm daz meararste di djungen fin atti 30 djar. Vor ettlana zait hattma gegloabet ke dar déjà vu khint vür umbrómm in

di sait von hîn gipunet pitt daz sèll bobar gidenkhan, izta eppaz boda nèt geat azpe 'z mochat. André laüt gloam ke ditza valsez gedénkh soinz spurn vo intrùam bobar hâm vorgèzzi. Vor vünf djar, 'z djar 2016, a naûga arbat durchgevüart vonar Universitét in Scozia hatt gezogat ke balma hatt an déjà vu arbatet nèt di sait von hîn gipunet pitt sint ma da sèll bodaz helft auzzomacha di sachandar un auzzosücha daz peste zo macha. Asó di studjös hâm gebarat ke 'z hîn iz nà zo arbata zoa zo vorstiana bida daz sèll boz sik iz eppaz boda sa iz vürkhent odar nèt un ditza khint vür balda 'z hîn iz gesùnt un arbatet gerècht. Peng ditza di altn laüt, boda hevan à zo vorgèzza di sachandar, hâm vil mindar déjà vu umbrómm vor 'z hîn iz neméar asó dèstar vorstian bida daz sèll bobar seng iz naïge odar bi 'z iz gipunet pitt a gedénkh.

Baz mabar túan zo halta gesùnt ünsar hîn? Di studjös hâm darvèrt nèt lai ke machan sport helftaz zo halta gesùnt laip un hîn umbrómm 'z macht bortn naïge cellule neuronali,

ma o ke loavan haltert djung 'z hîn machanten auhöarn zo

dareltarn un macht bortn naïge cellule staminali von nèrvun

boda soin in ippocampo un boda helvan in sint. Ma mage khön

ke loavan helftaz zo gidenkha.

E.v.K.

Biavl snea

Quanta neve! Finalmente quest'anno ha fatto un inverno come dovrebbe essere! Sono anni, ormai, che gli inverni sono caldi con temperature sopra la media stagionale.

Le nevicate di quest'anno mi ricordano la mia infanzia. La neve riesce a stupirmi sempre, è come se fosse una magia che scende dal cielo.

Haür bol hattz gesnibet! 'Z iztasan khent vor hêrta... 'Z soinz djardar bobar nèt hâm a söllana dikha baiza un baita dekh, boda untar hältet allz.

I sauge auz pa vestar, 'z iz allz baiz... nàmp un bait, fin boda rivan moine oang...

I gedénkhmar, i bart hâm gehatt zen djar, benn 'z hatt gesnibet pinne gestànt an ur o attavorà in vestar vo moinar khâmmar zo sauga snaim...

Vor mi iz gebest eppaz kartza schümma;

ploaz gevrorate stérndlà boda soin gevallt abe tântzante von hüml.

Hintar moi haus, nàmp dar ânebitt soinda gest zboa muasésch un sèmm hânnne gemak haltn a mint in ploazan vögela bodase soin postàrt z'èssa di pastûra.

'Z soinda khent di longarin, di gérle un di gardén un benn 'z iz gest vil khalt soinda sinamài girift di rüss, boda soin abekhent vodar Siberdja.

Balde pin gest khlumma hânnne nèt

gikhennt alle di nem von vögl, 'z hattmarze gelirnt spetar moi mân. Est iz hochnach, di earstn tang von djar zboatausankhununzbuantzeh, i sauge auz pa vestar, nèt alùmma, ma pitt moin khindarn: atz èlbarle vo muasésch flattarnada lai a par longarin. Bo soinza gánt zo geriva alle di ándarn vöglä! Ma mage khön ke haür dar bintar iz gerift, umbrómm in dise lestn djar habaren auzgepitet vil. 'Z iz hêrta gest a gántze getschókka: un a migèle snea, a migèle reng un ploazar bint. 'Z macht lachan, bar soinza nèt lai bior au pittar baritt, ma di tèchar un di khemmechar o.

Di èlbarle soin khent alle kristpoüm un di pèrng saung auz azpe próatla voll Pitt

zükkar, un di eiszökkl, dikhe, magre,

lânge, khurtze azpe liachtar...

Benn 'z iz hoatar un rifta di nacht, dar

hüml un di earde züntnse å.

Di stèrn un dar snea glentzegen starch.

Datz mòrgas, balde stea au, uminùm moin haus, un fin bode gelâng zo sega, soinda vil begela von vichar un darkhenn di tritt von has, von vuks un von kapardjöl, un asó vorstéade ke di bëlt iz nèt lai ünsar.

Gedénkhparaz zo haltase mearar gearn ünsarna bëlt, azpi ünsarna muatar, un ditza lirnbarz in ünsarn khindarn o.

Benn 'z snaibet iz allz asó stille: tüa offe

'z hërtz un lüsán, ma mage vorstian vil...

S.F.